

ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ БІЖЕНЦІВ У ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Марія Казьмирчук

THE EXPERIENCE OF STUDYING THE ADAPTATION OF REFUGEES IN FOREIGN LITERATURE

Mariia Kazmyrchuk

Today, the problem of forced migration due to military conflicts is becoming quite popular among foreign researchers. Many scientists, specialists and representatives of various scientific schools and directions are engaged in the study of these processes. The topic of Bosnian migrants became relevant in the early 2000s. The adaptation problems of Syrian refugees began to be actively highlighted in 2011. Today, the topic of Ukrainian refugees is still relevant. Researchers began to study it almost immediately after the Russian large-scale invasion of Ukraine. The purpose of the article is to analyze the experience of researching the problems of adaptation of refugees on the pages of various foreign scientific publications. The article pays special attention to highlighting their approaches and methods, highlighting non-standard solutions and analyzing shortcomings in the study of adaptation processes of refugees in all the multifaceted aspects of this current world phenomenon. The topics of integration and adaptation of forced migrants fleeing military conflicts are most relevant among foreign researchers. Traditionally, they use the most common method of qualitative and/or quantitative study using structured or semi-structured interviews, questionnaires, online surveys. The «snowball method» is very popular among them. Methods of encoding and protecting information obtained from refugees are quite often used in foreign research. Current areas of research are the study of refugees of different origins in a single country and the study of the experience of refugees over different years. Numbers of shortcomings inherent in those dynamic foreign's researches have been identified. The analysis of them may help to improve the investigation of the adaptation of refugees in future.

Keywords: historiography, adaptation, refugees, qualitative research, methodology.

Нині у зв'язку з багатьма катаклізмами, війнами та кризами однією з найбільших проблем світової спільноти є масовість потоків біженців, які прямують у безпечні для себе країни. Здається, міграційні кризи через воєнні конфлікти у сучасній історії вже стали звичним явищем. До вивчення цих процесів долучається нині чимало науковців, фахівців та представників різних наукових шкіл та напрямків. Було проведено широкомасштабні дослідження зарубіжних вчених щодо боснійських, сирійських, українських біженців. Вони проводяться за допомогою різних методів та наукових підходів, висуваються на розгляд дискусійні питання, але при цьому досі залишаються непроаналізованими з точки зору історіографічного аналізу.

До історіографії питання адаптації біженців у зарубіжній літературі досі науковці не зверталися, у самих дослідженнях або описах проєктів подеколи присутня вказівка на попередні публікації та праці, але в рамках потреби спростування або доведення власних тез. Через відсутність історіографічних статей щодо біженців, інколи серед зарубіжних дослідників присутні думки, що дослідження акультурації вимушених мігрантів зовсім відсутні, оскільки вони зосереджені на добровільних мігрантах. Саме через відсутність досліджень досвіду вивчення науковцями проблем біженців дослідники наголошують на мало вивченості соціально-психо-

логічних аспектів біженства. Таким чином, попередні дослідження щодо адаптації біженців у всій їхній сукупності раніше не аналізувалися. Тож метою статті є аналіз досвіду досліджень проблем адаптації біженців на сторінках різних зарубіжних наукових видань. Особлива увага у статті звертається на висвітлення їхніх підходів та методів, виділення нестандартних рішень та аналізі недоліків при дослідженні адаптаційних процесів біженців у всій багатогранності цього актуального світового явища.

Американські дослідники Д. Оуенс-Менлі та Р. Кофлан вивчали спільноту боснійських біженців у північній частині Нью-Йорку. Саме там перебував великий контингент біженців з колишньої Югославії. У національному масштабі ця територія має найвищу щільність біженців у США. Їхнє дослідження базувалося на опитуванні більш як 8 тис. біженців, які мігрували між 1979 та 1999 рр. З них понад 3 тис. боснійських біженців прибули до Нью-Йорку між 1993 і 1999 рр. Нижні часові рамки дослідниками були обрані через свідчення зроблені завдяки статистичному матеріалу, який засвідчив зниження кількості мігрантів у 1999 р. Також було проведено аналіз щодо психологічної, соціально-культурної та економічної адаптації боснійських біженців та висвітлено стратегії, які вони використали для успішного пристосування (Owens-Manely & Coughlan 2000, p. 1).

Дослідницький проект Д. Оуенс-Менлі та Р. Кофлана був зосереджений на аналізі життя та досвіду вибірки зі 100 боснійців. Вони обиралися за ознаками успіхів у адаптації, а саме: тих, хто отримав американське громадянство, після п'яти років проживання, або ж тих, хто придбав власне житло у США. У інтерв'ю зосереджувалася увага на житті біженців до війни, їхнім досвідом під час і після війни та їхніми зусиллями адаптуватися до нових обставин у Нью-Йорку (Owens-Manely & Coughlan 2000, p. 3).

Найціннішим у цьому була співпраця представників двох різних наук, які мали різні теоретичні та практичні підходи, що вплинуло на напрямок та результати дослідження. У роботі над статтею співпрацювали соціолог, який має досвід і інтерес до етнічних конфліктів, та соціальний працівник і психотерапевт з досвідом, у наукові інтереси якого входить психологічна травма.

Інтерв'ю збиралися часто в присутності родичів або друзів, які мали змогу перекладати з англійської, а для певної частини було запрошено професійного перекладача. Було зібрано багато візуального матеріалу від біженців. Опитувалися досить молоді боснійці, найголовнішою перешкодою для адаптації яких було відзначено незнання мови приймаючої країни. Майже усі біженці розповідали про мирне міжетнічне співіснування у містах Боснії, раптовість та неочікуваність війни. Вони обирали респондентів з різних місцевостей та соціальних верств. Автори бачать корені ускладнення адаптації боснійців через травми пережиті під час етнічних конфліктів, етнічних чисток, війну (Owens-Manely & Coughlan 2000, p. 6).

Також автори аналізують умови прийняття біженців у США: оплачений на місяць орендований будинок, запас харчів на перший час, мінімальний набір меблів та побутових речей. Біженцям було надано супровідні послуги, зокрема навчання англійській як другій мові (ESL), консультування з працевлаштування, допомога у зарахуванні дітей до школи, благодійна та фінансова допомога, талони на харчування та медичне страхування. Також дослідники аналізують різні думки, що існують серед біженців, щодо повернення додому та нових перспектив американського життя. Вони аналізують заробітну плату, витрати на споживання, страхування та підтримання контактів із рідними, аби визначити ступінь економічної адаптації біженців. (Owens-Manely & Coughlan 2000, p. 13). Рівень соціально-психологічної адаптації аналізується за допомогою аналізу рівня знання мови та пристосування до життя без підтримки рідних людей, особливо щодо літніх біженців. Можливості застосування та рівні знання англійської мови біженцями також аналізуються через призму оцінок самих респондентів. Крім того, автори аналізують і внутрішні конфлікти серед боснійських біженців, спричинених етнічною та релігійною строкатістю (Owens-Manely & Coughlan 2000, p. 16).

Робота американських дослідників досить структурована, зосереджується на двох складових адаптації – економічній та соціально-психологічній. Авторам вдалося виділити найважливіші проблеми, з якими зіштовхуються боснійські біженці у Нью-Йорку. Їхній метод базується на інтерв'ю, завдяки якому заповнювалися анкети, проте майже половина з них з допомогою родичів та друзів. Самі автори відзначають присутність не щирості респондентів, які були обмежені у викладенні правди через певні морально-етичні перепони.

Дослідження боснійських біженців у Австралії було проведене Вал Колік-Пейскер. Вона вивчала ідентичність, спільноту та інтеграцію на ринку праці боснійців, які змушені були переселитися до великих австралійських міст Перта та Сіднея завдяки державній гуманітарній програмі

протягом 1990-х рр. На думку австралійської дослідниці, спільнота є осердям культури, що у свою чергу є важливою частиною ідентичності людей. Для продовження «нормального життя» біженцю також необхідно знайти роботу та задовільний професійний статус. Стаття базується на якісних даних, зібраних під час напівструктурованих інтерв'ю та спостереження учасників. Усього було опитано 35 біженців. Переважно це були люди з різним рівнем освіти, віком від 18 до 73 років. Також були опитані австралійські працівники, волонтери, більшість яких самі були боснійцями і біженцями (Colic-Peisker 2003, р. 1–2).

Велику частину статті В. Колік-Пейскер присвячує суспільно-політичному бекграунду, що посприяв імміграції боснійців до Австралії. Вона яскраво описує також державну політику, яка була спрямована у цей час на збільшення квоти для боснійських біженців (Colic-Peisker 2003, р. 3). Також було звернуто увагу на сприйняття вимушених іммігрантів австралійським суспільством як далеких «європейських родичів у біді», а також проаналізовано самосприйняття боснійцями Австралії як «країни білих» та «форпосту європейської культури», що іноді подібні почуття переростали у европоцентризм по відношенню до темношкірих біженців. Дослідниця аналізує боснійських біженців мусульман, які, на її думку, мають не багато спільного зі справжнім ісламом, адже п'ють, їдять свинину, не відвідують мечеть. Натомість вона використовує поняття західна мусульманська ідентичність, вважаючи, що бути мусульманами для боснійців – це більше ознака ідентичності, ніж будь-що інше (Colic-Peisker 2003, р. 4–5).

Трохи менше уваги приділяється силі родинних та суспільних зв'язків у боснійців, їхнім умовам проживання та працевлаштування у австралійських містах (Colic-Peisker 2003, р. 8). Робить акцент на професійному аналізі біженців. Набагато більше уваги приділяється етнічній спільноті та ідентичності, адже боснійці в Австралії належать до трьох різних етнічних груп: хорватів, сербів і боснійських мусульман. Більше половини респондентів становили саме боснійські мусульмани, яким також було надано пріоритет у надходженні гуманітарної допомоги, оскільки вони вважалися найбільш постраждалими у війні, тому вони найбільше численна група в Австралії.

Не зважаючи на дослідження різноетнічних боснійців, у інтерв'ю не було конкретних запитань щодо етнічної приналежності, хоча респонденти згадували та коментували етнічну політику всередині спільноти біженців. Наданий вибір з трьох мов (хорватська, сербська, боснійська) для деяких респондентів означав примус оголосити про власну етнічну приналежність і обрати сторону однієї з етнічних спільнот, яку вони вважають розкольніцькою (Colic-Peisker 2003, р. 10). Наскрізною ниткою усієї статті є думка авторки про конфлікт серед боснійських біженців на етнічному ґрунті, взаємні претензії та звинувачення у втраті рідної домівки. Хоча поряд із цим відзначається бажання деяких біженців до розуміння «боснійця» як громадянської ідентичності, включаючи всі три етнічні групи (Colic-Peisker 2003, р. 12).

Ключовим питанням переселення є, на думку австралійської дослідниці, працевлаштування, адже незважаючи на етнічну приналежність, боснійські біженці з однаковими проблемами щодо пошуку роботи. Саме тут найбільше небезпек чатує на них через те, що після короткотривалої державної підтримки вони змушені рано чи пізно зіткнутися з реальною конкуренцією на ринку праці великих міст Австралії. Дослідниця відзначає, що прихильність боснійських біженців багато в чому залежала, від того, наскільки «успішним» вони сприймали власне переселення та наскільки вони відчували, що повернули контроль над власним життям на чужині (Colic-Peisker 2003, р. 12–13). Вона робить висновок, що біженці, колишні міські жителі з високою кваліфікацією частіше стикаються з втратою попередньої професії та переживають депресію, натомість вихідцям із сільської місцевості переселення навпаки може принести кращий рівень життя та більше можливостей. Також, дослідниця наголошує, що бажання заробляти та намагання створювати колишні життєві умови, призводить до нехтування вивчення місцевої мови або збору більшого обсягу інформації про місцеві ринки праці (Colic-Peisker 2003, р. 15).

Американський дослідник Дж. Палмер запропонував продовжувати вивчати боснійських біженців, які уже осіли в приймаючих американських громадах. Він вважає несправедливим, що коли рух вимушених іммігрантів припиняється, до нього згасає увага суспільства та держави. Дж. Палмер стверджує, що у біженців існують «сидячі фази», які також потрібно вивчати аби найефективніше проаналізувати наслідки їхньої вимушеної міграції та з'ясувати, як політика впливає на життя біженців у довгостроковій перспективі. У його статті висвітлюється історія прибуття боснійців до США від 1990-х рр., статистичні дані щодо їхньої кількості та регіони розселення. Також характеризується соціальний поділ боснійців на три основні етнічні групи, як у рідній країні, так і у США. При розгляді інтеграції біженців, американський дослідник акцентує увагу на можливих проблемах, які чекають на боснійців у американському суспільстві.

У статті Дж. Палмер використовує детальне опитування зібрані та поширені Бюро перепису населення США. Він використовує ці дані за 2005–2009 та 2012–2016 рр. На основі цих даних американський дослідник визначає кількість та дату прибуття біженців до США, аналізуючи ареали розселення біженців після проходження державних програм. Більшість висновків щодо причин такого розміщення біженців робиться завдяки припущенням. Незважаючи на це, у висновках автор твердить про успішність програми для боснійських біженців у США (Palmer 2018).

Проблеми адаптації сирійських біженців у Туреччині розглядаються у статті турецьких соціологів та психологів. За допомогою напівструктурованих особистих глибинних інтерв'ю з 15 біженцями було з'ясовано питання задоволеності життям, контактів із приймаючою спільнотою та майбутні плани дорослих сирійців. На думку дослідників, проблеми сирійських біженців є найбільшою міграційною кризою з часів Другої світової війни (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroglu & Yağmur 2021, p. 99). Їхня найбільша кількість перебуває у Туреччині та сусідніх з нею країнах, Йорданії та Лівані. Визначивши та порівнявши кількість біженців у різних країнах світу, дослідники аналізують початкові етапи та умови їхнього прийому в Туреччині. Також ними визначається ряд негативних факторів, які вплинули на ускладнення проблем адаптації в Туреччині, зокрема хибне уявлення про швидке закінчення війни, відсутність в приймаючій країні законодавчої бази для надання статусу біженця, стійке бажання повернення переважної більшості сирійців. У статті також присутні теорії акультурації щодо справи сирійських біженців у Туреччині, аби висвітлити індуктивно отримані результати на основі якісного дослідження. Так, дослідники вживають термін «соціокультурна адаптація», до ознак якої відносять: володіння мовою, рівень соціальних контактів у суспільстві, що приймає, здатність справлятися з правилами та щоденними проблемами на роботі, у школі та сімейному житті (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroglu & Yağmur 2021, p. 100).

Серед можливих застережень слід відзначити, що проводячи якісне дослідження з використанням контент-аналізу з індуктивним підходом, автори статті не можуть охопити увесь різноманітний досвід біженців. Хоча, дійсно стаття має безліч позитивних сторін, відмінних від подачі засобами масової інформації та урядами, або суто теоретичних підходів, які часто використовувалися при дослідженні біженців. Авторський підхід дійсно краще підходить для дослідження динамічної, багатовимірної, багаторівневої та контекстної природи процесів акультурації. Напівструктуровані глибинні інтерв'ю використовувалися турецькими дослідниками, щоб надати учасникам гнучкість висловлювати своє унікальне сприйняття та досвід без обмежень, що сприяє ширшому дослідженню проблем і зібранню нової, різноманітної та детальної інформації за короткий період часу (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroglu & Yağmur 2021, p. 101). Проте найважливішим, що рідко зустрінеш на сторінках інших подібних статей, було оприлюднення зразків питань для співбесіди щодо психологічної та соціальної адаптації сирійських біженців.

Сирійські біженці, респонденти, проживали у трьох містах Туреччини: Стамбулі, Коджаелі та Сакар'ї. Вони були підібрані різного віку та статі, періоду перебування (в середньому до 5 років), мали різне сімейне становище. Усі учасники були мусульманами, а переважна більшість респондентів мала середній достаток у Сирії до війни. Напівструктуровані інтерв'ю тривали від 30 хвилин до 1,5 години і проводилися арабською, англійською або турецькою мовами залежно від уподобань учасників. Семеро учасників були опитані арабською мовою за допомогою перекладача, який був сирійським біженцем (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroglu & Yağmur 2021, p. 102). Усі стенограми були записані англійською мовою одним із авторів та закодовані, а два інші автори аналізували їх. У статті приводяться мітки та коди стенограм. Також анонімність учасників була захищена шляхом маскуванню їх особистої інформації.

Наприкінці дослідження висвітлюються впливи економічних, релігійних, хронологічних, суспільних факторів. Результати турецьких дослідників вказують, що на психологічну та соціально-культурну адаптацію сирійських біженців сильно впливають економічні проблеми, очікування мігрантів, релігія та сприйняття очікувань/ставлення турецьких корінних жителів до сирійців. До сповільнення адаптації, на думку авторів статті, призводять економічні проблеми та невизначеність щодо тривалості перебування. Своїм найголовнішим висновком автори вважають подвійний вплив релігії на сирійських біженців, що породжує соціальну дистанцію та сприймається як загроза світській національній ідентичності (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroglu & Yağmur 2021).

Сьогодні серед вчених актуалізуються дослідження впливу на біженців пандемії Ковід-19. Так, група турецьких та американських дослідників аналізують психологічний вплив стресових факторів, пов'язаних з Ковід-19, таких як втрата ресурсів та уявна дискримінація під час пандемії, на сирійських біженців у Туреччині. Ще восени 2020 р. ними було проведено міжсекційне онлайн-дослідження сирійських біженців. Дослідників, насамперед, цікавили демографічні

характеристики, втрата ресурсів і передбачувана дискримінацію під час пандемії, передбачувана соціальна підтримка та симптоми депресії та тривоги. Автори виявили високий рівень симптомів депресії та тривоги серед сирійських біженців, а отже, особливо високий ступінь ризику їхнього інфікування та смертності під час пандемії, оскільки мають обмежені соціальні та економічні ресурси (Kurt et al. 2021, p. 131). Проте, на думку турецьких та американських дослідників, біженці є досить сильними, а тому аби полегшити адаптацію біженців, надзвичайно важливо дослідити фактори, що сприяють їхній стійкості.

Респондентами дослідження психологічного впливу на біженців стресових факторів, пов'язаних з Ковід-19, стали 345 сирійських біженців із 48 міст Туреччини, жінок та чоловіків із середнім віком 33 роки, більшість з яких була одружені та перебували під тимчасовим захистом. Учасники мали переважно вищу освіту. Середня тривалість перебування в Туреччині становила 6,5 р. При цьому більше половини учасників були безробітними. Для кращого розуміння проблеми, дослідники провели також масштабний аналіз стану здоров'я респондентів. Так, вони вивчили дані про хронічні хвороби, шкідливі звички та психічні захворювання. Провели опитування щодо моніторингу учасниками інформації про пандемію, дотримання ними заходів безпеки, захворюваності біженців на Ковід-19, втрати близьких людей через це (Kurt et al. 2021, p. 132).

Учасників набирали за допомогою оголошень у соціальних мережах. Критеріями для участі були: 1) вік від 18 років, 2) міграція до Туреччини через конфлікт у Сирії, що триває з 2011 р., 3) знання арабської мови. До дослідження були включені лише ті, хто мігрував до Туреччини через конфлікт у Сирії. Щоб компенсувати витрати часу та зусиль, кожному учаснику дали рівний шанс виграти продуктовий чек на суму 6 доларів США після завершення дослідження (Kurt et al. 2021, p. 132).

Поточні результати підтвердили більшість початкових припущень авторів, зокрема й те, що Ковід-19 посилює існуючу вразливість біженців, спричинену травматичним досвідом, пов'язаним з конфліктом, і стресовими факторами, пов'язаними з переміщенням, і тим самим погіршує стан благополуччя. Дослідники наголосили, що біженці через дефіцит ресурсів і поточні втрати можуть потрапити в пастку циклу втрати ресурсів, що ускладнить їх відновлення після пандемії, а отже, життєво важливо запобігти втраті ресурсу раніше. Ще одним важливим фактором у період пандемії є збільшення соціальної підтримки, що дозволяє створити буферизацію стресу. Щодо рекомендацій, то автори вважають за доцільне впровадження гуманітарними організаціями психосоціальних програм для біженців або включення певних елементів у існуючі програми таким чином, щоб біженці могли використовувати та вдосконалювати свою систему соціальної підтримки (Kurt et al. 2021, p. 136).

Загалом дослідження турецьких та американських дослідників є актуальним та має важливі результати, але серед недоліків можна вказати досить односторонній підбір респондентів з осіб, які мають сучасні пристрої та вміють їх використовувати, розуміються на соціальних медіа, тобто мають технологічну грамотність на досить високому рівні. Це, насамперед, впливає на достовірність висновків про умови перебування сирійських біженців у Туреччині. Також проведене дослідження не дозволяє в повній мірі відобразити причини та наслідки стресових факторів від пандемії та наслідків для психічного здоров'я, а також не є інформативним щодо довгострокових наслідків Ковід-19 (Kurt et al. 2021).

Внаслідок наростання збройного конфлікту в Сирії значна кількість малійських та сирійських біженців прибули до Алжиру у 2011 р. та у 2012 р. Станом на 2015 р. кількість вимушених мігрантів до Алжиру зростала, незважаючи на невизнання алжирським законодавством статусу біженців та заборону їм доступу до місцевого ринку праці. Соціологи з ОАЕ та Алжиру провели порівняльний аналіз економічної адаптації малійських і сирійських біженців, хоча у статті вони найчастіше вживають щодо них термін «емігранти».

Дані були зібрані за допомогою напівструктурованих інтерв'ю зі 127 біженцями, які проживали в алжирських містах, протягом дев'яти місяців (з квітня по грудень 2016 р.). Усі респонденти неофіційно працювали як офісні працівники на основі усної домовленості в торгівлі, текстильній галузі та на будівництві. Вибірка складалася із довільно відібраних інтерв'ю сирійських та малійських біженців. Напівструктуровані інтерв'ю використовувалися дослідниками для збору даних за допомогою п'яти напіввідкритих запитань про місячний дохід, найкращу місячну оплату, середню кількість робочих годин, середню місячну роботу на рік та кількість побутової техніки, якою вони володіють вдома. Питання перекладалися з англійської мови на арабську та французьку мови. Інтерв'ю із 55 малійськими та 72 сирійськими біженцями різної статі для дослідження обиралися випадково, зокрема було обрано більш як 82%, за методом «сніжної кулі» (Raouf & Reda 2022, p. 356).

Аналіз економічної адаптації біженців базується на думці дослідників, що власне адаптація є здатністю людини ефективно справлятися зі змінами шляхом прийняття та відповідних реакцій (Raouf & Reda 2022, p. 353). На прикладі професійної адаптації малійських та сирійських біженців в Алжирі ними показуються наслідки постійної взаємодії біженців із ринком праці та умовами життя, які виникли через різні рівні асиміляції з новими умовами.

Дослідники висвітлили різні економічні, соціальні, освітні та правові механізми, прийняті сусідніми країнами, зокрема Йорданією, Туреччиною, Ліваном, та Алжиром, щоб впоратися з напливом сирійських та малійських біженців. Також аналізуються стратегії економічної адаптації для сирійських і малійських біженців в Алжирі, порівнюючи ці дві групи за логікою розселення та бажаними житловими умовами (Raouf & Reda 2022, p. 355).

У дослідженні було представлено статистичні дані респондентів, де описувались та порівнювались їхні особисті та професійні характеристики, включаючи стать, вік, освіту, мову та тип роботи, включаючи результати тестів. Дослідники зосередилися на порівнянні кореляції характеристик з економічною адаптацією малійських та сирійських біженців, що дозволило перевірити вплив здібностей і компетенцій на їхню здатність справлятися з економічними умовами в Алжирі. Було проведено додаткове співставлення показників біженців, яке показало, що сирійці мали вищий рівень освіти, а також вищий середній вік порівняно з малійцями. Крім того, усі малійці знали французьку мову та працювали на когось, тоді як більшість сирійців отримали освіту арабською мовою і вели власний бізнес самостійно або у співпраці з алжирцями. Відповідно до цих даних і порівнювались доходи, які у сирійців були вищими ніж у малійців (Raouf & Reda 2022, p. 357).

Дослідники відзначають, що емігранти з Сирії мають вищу чисту заробітну плату та доходи, працюють довше і купують більше побутової техніки, ніж малійські емігранти. Ці показники порівнювались за однаковою для усіх кількістю робочих місяців. Сирійці, на думку авторів статті, є працьовитішими ніж малійці.

Дослідження обмежувалося певними елементами економічної адаптації, не було відзначено умови праці, додаткова робота та страхування, крім того більшість респондентів були чоловіками, адже через неповні інтерв'ю кількість жінок у двох вибірках сирійців та малійців були зменшені на користь сирійських біженців (Raouf & Reda 2022, p. 357).

Менш поширеним серед вчених є дослідження біженців різного походження у окремо взятій країні. Так, Марі Германова та Якуб Андре проаналізували прийом, адаптацію та інтеграцію біженців у Чеській Республіці. Вони зосередились на заявниках на міжнародний захист та особах, яким уже надано одну з форм міжнародного захисту, тобто притулок або додатковий захист. Дослідники обрали для характеристики вісім сфер інтеграції: житло, працевлаштування, перекваліфікація, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та економічний статус, освіта, мовна підготовка та участь у соціально-політичному житті. Не прагнучи охопити процес інтеграції в усій його складності, автори висвітлюють, насамперед, точку зору самих біженців: фіксуючи їхні враження від перших днів після прибуття до Чеської Республіки, розглядає їхню участь у державній програмі інтеграції та описує найважливіші проблеми, з якими стикаються як заявники, так і власники на пізніших етапах їхньої інтеграції в місцеве суспільство.

Проведений чеськими соціологами адаптаційний аналіз ґрунтувався на якісному дослідженні, у формі нарративних напівструктурованих інтерв'ю. Респондентам дозволялося висловлюватися вільно і вдаватися в найдрібніші деталі. З респондентами спілкувались через соціальних працівників або вчителів чеської мови. Також співбесіди могли проводитися чеською або англійською мовами. Вибірка респондентів проходила щодо віку, статі, країни походження, тривалості перебування в Чехії та правового статусу. Крім того, враховувалося місце проживання респондентів, їхній сімейний стан та рівень освіти (Hermanova & Andrie 2022, p. 4). Оскільки багато біженців перебувають у вразливій ситуації, дані дослідження були зашифровані, а імена змінені. Загалом проведено аналіз 20 інтерв'ю з 21 респондентом (в одному випадку чоловік і дружина були опитані разом). Серед них були опитані 4 українців, 4 сирійців, 3 турків, а також представники Білорусії, Болівії, Куби, Бірми та інших держав (Hermanova & Andrie 2022, p. 5).

Чеські дослідники вважають, що важливим для інтеграції є наявність житла. Також задля з'ясування рівня економічної адаптації респондентів, у них запитували про їхню історію пошуку роботи в Чехії, про перешкоди під час виходу на ринок праці та про отриману підтримку під час пошуку роботи. Важливим пунктом для дослідників став аналіз перекваліфікації біженців у приймаючій країні. На їхню думку, з проблемою визнання освіти та професійної кваліфікації стикаються усі без виключення біженці. Ще однією важливою проблемою, яка висвітлюється у дослідженні, є здоров'я біженців. З одного боку, загалом мігранти, як правило, здоровіші ніж

навіть приймаюче населення. Проте, з іншого боку, якщо мова іде про біженців, то значний відсоток із них страждає від психологічних проблем, таких як тривога та депресія внаслідок травматичного досвіду в їхній країні або під час подорожі. Автори наголошують, що погане здоров'я значно погіршує перспективи успішної інтеграції біженців. У сфері охорони здоров'я респондентів опитали про їхній досвід використання доступності та якості професійної медичної допомоги, як у фізичній, так і в психічній сфері здоров'я (Hermanova & Andrlé 2022, p. 18). Усі респонденти були задоволені сферою чеської охорони здоров'я.

Дослідниками було відзначено також важливість для адаптації біженців соціального забезпечення та економічного статусу. Адже саме для цієї категорії населення соціальні виплати є життєвою необхідністю. У соціальній сфері респондентів запитували про їхнє економічне становище, достатність ресурсів для забезпечення своїх основних потреб, а також про джерела цих ресурсів (Hermanova & Andrlé 2022, p. 21). Ще одним пунктом для перевірки адаптативних можливостей стало опитування щодо освіти та навчання дітей біженців у школі (Hermanova & Andrlé 2022, p. 24). Не оминули увагою дослідники і аналізу проблем володіння мовою приймаючої країни, що є важливим аспектом інтеграції, як з точки зору самих біженців, так і приймаючого суспільства. На їхню думку, чим краще іноземці володіють місцевою мовою, тим краще вони вміють взаємодіяти соціально, розуміти та функціонувати в новому середовищі, отримувати доступ до медичної допомоги, бажаної роботи, що відповідає їхнім фактичним кваліфікаціям і навичкам, знайти гідне житло та забезпечити своїм дітям якісну освіту. Крім того, визначений рівень володіння мовою є однією з умов отримання громадянства в багатьох країнах, включаючи Чехію. Респондентів запитували про курси, які вони пройшли, де вони навчалися інформацію про них, чи навчилися вони того, що їм потрібно було навчитися, і чи заважав їм мовний бар'єр у житті в Чехії (Hermanova & Andrlé 2022, p. 26–27).

При аналізі соціально-політичної участі біженців у респондентів запитували як вони проводять свій вільний час у Чехії, якою діяльністю вони займаються поза роботою, як сприймають своє становище серед чехів та в чеському суспільстві, що вони бачать як головні перешкоди для їхньої інтеграції в місцеву громаду. Саме у цьому пункті дослідники порівнюють адаптаційні можливості біженців з різних країн походження, відзначаючи, що вихідцям з Близького Сходу важче знайти друзів серед чехів (Hermanova & Andrlé 2022, p. 29).

Вибірка респондентів чеськими дослідниками невелика та мало репрезентативна. У їхньому дослідженні немає додаткових підтверджуючих даних, проте саме дослідження масштабне охоплює тематично майже усі складові адаптації біженців у Чехії.

У наукових колах присутні також дослідження, де представлено порівняння адаптаційних можливостей біженців за різні роки. Так, турецький соціолог Хідір Апак висвітлює зміни процесів адаптації та майбутніх очікувань сирійських біженців у 2014 та 2021 рр. Вибірка респондентів складається з 178 сирійських біженців, які живуть у Мардіні (південний-схід Туреччини) з 2013 р. Проте дослідник відзначає, що у порівнянні із іншими містами Туреччини, у Мардіні перебуває найменше сирійських біженців, хоча місто розташовується в однойменній області, яка межує із Сирією на півдні.

Проведене турецьким соціологом порівняльне дослідження з адаптації до міста сирійських біженців є кількісним, з використанням моделі анкетного опитування. Перша вибірка респондентів була завершена в 2014 р., складалася з 132 осіб. Тоді планувалося охопити близько 300–400 сирійських біженців, проте на ранніх етапах війни, цього повністю зробити не вдалося. Сирійські біженці не бажали брати участь у дослідженнях, оскільки вважали, що за ними стежать. У 2021 р. було опитано 262 сирійських біженців. Усі біженці жили в Мардіні з 2013 року. Як відзначає автор, вдруге сирійські біженці відповідали охоче. Деякі респонденти виключалися із дослідження з різних причин, зокрема через їхнє неповноліття та досить високу кількість студентів. Також, з другого опитування були виключені респонденти аби створити вибірку, подібну до дослідження 2014 р., аби вона могла порівнюватися з попередніми результатами (Арак 2022, p. 255).

Дослідник розподілив 33 питання анкети на три основні групи. Першу частину складають соціально-демографічні та соціально-економічні характеристики учасників; друга складається з проблем адаптації; а третя складається з запитання, щоб розкрити їхні майбутні очікування. Перший етап дослідження проводився з серпня 2013 р. по січень 2014 р. Під час дослідження була зроблена спроба охопити вибіркoву групу шляхом частого відвідування неурядових організацій, робочих місць, де працюють сирійські мігранти та районів, де вони живуть. На другому етапі дослідження між березнем і червнем 2021 р. застосовувався такий самий підхід. Під час збору даних учасники були поінформовані про мету та обсяг дослідження, а також дали інфор-

маційну згоду, що додавалася до анкети. Отримані у процесі дослідження дані оброблялися та декодувалися (Арак 2022, р. 256).

Важливе місце у дослідженні турецького соціолога займають висновки про адаптацію сирійських біженців до міста та висвітлення різниці їхніх майбутніх очікувань залежно від років. Насамперед, він аналізує комунікативні навички біженців. Згідно отриманих даних, учасники мали більше труднощів у спілкуванні з місцевим населенням 2021 р., ніж у 2014 р. Також, більше респондентів у 2021 р. ніж у 2014 р. відповіла, що відчуває себе «чужинцями» у місті. Було встановлено, що відбулися серйозні зміни в підході людей регіону до біженців, відмічено високий ступінь расизму та дискримінації у 2021 р. порівняно з 2014 р. Було відзначено, що біженці у 2014 р. охочіше рекомендували б знайомим мігрувати до Туреччини, аніж у 2021 р. (Арак 2022, р. 258).

Окремо дослідник виділяє майбутні очікування сирійських біженців у 2014 та 2021 рр. Він з'ясував у сирійців ступінь виправданості їхніх очікувань в Туреччині, наміри залишитися там, бажання стати громадянами Турецької Республіки, перспективи та можливості в майбутньому (Арак 2022).

У дослідженні Х. Апака є багато порівняльних даних щодо негативних змін у пристосуванні біженців за різні роки, проте у дискусії дослідник все ж таки схильється на сторону більшості подібних праць, де описується без проблемна або цілком успішна адаптація біженців у Туреччині. Абсолютно різні сирійські біженці на різних етапах анкетування не могли становити чіткої аналітичної структури. Крім того, залишається незрозумілим метод відсіювання респондентів. Через проведення тільки кількісного дослідження, процеси адаптації до міста та майбутні очікування біженців не можуть бути розглянуті ретельно.

Активізувалося дослідження адаптаційних проблем і українських біженців. Так, у рамках проекту «Стратегії адаптації та інтеграції біженців з України в Німеччині: між роботою та соціальною допомогою» Центру міжнародних інституційних порівнянь і досліджень міграції колектив дослідників І. Гізінг, П. Поутваара та Т. Панченко написали ряд статей та монографію про перебування українців-біженців у Німеччині. Адже ця країна посідає одне з перших місць, куди прибула велика кількість вимушених мігрантів з України. Крім того, дослідників цікавлять фактори, що впливають на прийняття рішення українських біженців щодо тривалості перебування в приймаючій країні, а також соціально-демографічний профіль та інші характеристики прибулих (Poutvaara & Panchenko 2022). У статті німецькою мовою Т. Панченко досліджує стратегії адаптації українських біженців у Німеччині. Ціллю стало з'ясування намірів біженців залишитися в Німеччині та їхня готовність до інтеграції в німецький ринок праці. Для цього вона використовує якісні дослідження, які пояснюють причини моделей поведінки біженців, які були виявлені під час кількісного дослідження. На думку авторки, використання результатів кількісних та якісних методів разом робить дослідження несхожим на інші. У рамках якісного опитування було значно розширено перелік «закритих питань» анкети з варіантами відповіді за рахунок так званих «відкритих питань» без варіантів відповіді. У онлайн кількісному опитуванні, проведеному з 23 травня по 6 червня 2022 р., здійсненому переважно в соціальних мережах, взяли участь 936 осіб (Panchenko 2022, р. 58). Для якісного дослідження з 11 травня по 9 липня 2022 р. було проведено 17 глибоких інтерв'ю, в тому числі з двома сім'ями (сімейна пара та чоловік з дорослою дочкою). Респондентів знаходили у місцях зустрічі українців в Німеччині, використовуючи метод «сніжної кулі». Загалом, у опитуванні взяли участь 15 жінок і четверо чоловіків. Дослідниця намагалася охопити різні вікові групи, різного сімейного складу, з різними робочими навичками в Україні, з різних регіонів, різного рівня освіти.

Дослідниця наголошує, що вибір Німеччини як країни перебування серед біженців обумовлюється багатьма чинниками, зокрема присутністю родичів або знайомих, володінням німецькою мовою, дійсними робочими відносинами у приймаючій країні. За допомогою якісних інтерв'ю було з'ясовано сімейні обставини біженців та їхні майбутні очікування. Також було виділено шість основних типів поведінки на німецькому ринку праці українських біженців, кожен із яких був детально описаний (Panchenko 2022, р. 62).

У колективній монографії німецько-українських дослідників з Центру міжнародних інституційних порівнянь та досліджень міграції було проведено комплексне дослідження українських біженців у Німеччині. На основі онлайн/офлайн опитування 936 осіб та 17 якісних інтерв'ю реконструйовано соціально-демографічні характеристики біженців з України, досліджено їхній досвід, очікування та наміри, а також визначено можливі моделі адаптації в країні. Центральними темами дослідження є плани та наміри українських біженців щодо подальшого перебування в Німеччині та інтеграції на німецький ринок праці. За результатами дослідження були

розроблені політичні рекомендації щодо можливостей подальшого перебування біженців з України у Німеччині, їх інтеграція в німецький ринок праці та навчання українських дітей. У монографії було поєднано результати із попередніх досліджень, проведених у 2022 р., та деякі результати інтерв'ю, які раніше не були опубліковані (Giesing, Panchenko & Poutvaara 2022, p. 1).

Дослідниками було проведено серед українців-біженців у Німеччині кількісне онлайн опитування, для оцінки наслідків міграційних рухів, та якісні глибинні інтерв'ю для кращого розуміння конкретних випадків для чіткої реконструкції та типізації/типологізації міграційних процесів. Як додатковий інструмент було проведено офлайн опитування в місцях зустрічі біженців з України (курси німецької мови, заходи для українців тощо). Для онлайн опитування використовувалися соціальні мережі, де зареєстровано багато українців. Тож методом сніжної кулі дослідникам вдалося набрати велику кількість анкет. Проте через відсутність офіційної статистики щодо українців, які прибули до Німеччини після 24 лютого 2022 р., ця кількісна вибірка не є репрезентативною, а результати розглядаються лише як орієнтовні значення. Більше інформації було отримано в ході проведення глибинних інтерв'ю (Giesing, Panchenko & Poutvaara 2022, p. 5). Так, завдяки опрацюванню інтерв'ю було проведено соціально-демографічну характеристику респондентів, визначено їхні плани та наміри, які виявилися багатограннішими, аніж це відображалось за матеріалами анкет. Крім того, якісне опитування дало можливість розширити перелік запитань, й використовувати не лише анкетні питання. Для характеристики прогнозу респондентів щодо наслідків війни було використано найбільш яскраві лозунги-цитати респондентів.

Дослідження досить вузьке, має чітко поставлену мету виявити наміри біженців щодо майбутнього життя в Німеччині, особливо щодо інтеграції до німецького ринку праці. Насамкінець даються досить абстрактні міркування щодо подальшої долі українських біженців.

Отже, нині дослідники акцентують увагу на темі боснійських, сирійських та українських біженців, але інколи присутній також аналіз досвіду відразу представників багатьох народів, які здійснюють вимушену міграцію. Тема боснійських мігрантів стала актуальною на початку 2000-х років, адаптаційні проблеми сирійських біженців почали активно висвітлювати від 2011 р., тема українських біженців усе ще актуальна, але дослідники її почали розробляти практично одразу після російського широкомасштабного вторгнення в Україну, від 2022 р. Насамперед, у подібних дослідженнях звертається увага на передумови виникнення міграційних процесів, опис методів дослідження та життєвий досвід біженців. Найбільшою актуальністю серед зарубіжних дослідників користуються теми з інтеграції та адаптації вимушених мігрантів, які тікають від військових конфліктів. Але разом з тим, часто у наукових статтях висвітлюється також довоєнна історія повсякденності, життя під час війни та нинішні умови біженців.

Найбільше дослідників спираються на якісні та/або кількісні дослідження за допомогою структурованих або напівструктурованих інтерв'ю, анкет, онлайн опитувань. Досить популярним методом є «метод сніжної кулі», коли підбираються респонденти із числа найближчого оточення учасника опитування. Проте, як правило, автори, не володіючи мовою мігрантів, використовують перекладачів, інколи із числа самих учасників інтерв'ю. Це призводить до часткового отримання неправдивої інформації. Деякі зарубіжні дослідження акцентують увагу на висвітленні взаємин всередині груп біженців, які інколи мають різну етнічну приналежність. Досить часто описуються методи кодування та захисту інформації, отриманої від біженців.

Ще однією проблемою наукових статей присвячених біженцям є намагання охопити увесь їхній різноманітний досвід, що призводить до неповноти та абстрактності досліджень. Зазвичай аналізуються проблеми біженців релігійного, соціально-психологічного, економічного характеру. Подеколи присутні дослідження впливу якихось додаткових факторів на адаптацію біженців, зокрема сумнозвісні події пандемії Ковід-19. Сьогодні набирають популярності дослідження біженців різного походження у окремо взятій країні. Такі дослідження є найбільш цікавими, адже глибше розкриваються різні адаптативні можливості представників різних етносів, хоча вони демонструють занадто обмежену вибірку респондентів. Новітніми є зарубіжні дослідження досвіду біженців представлені за різні роки. Проте, як правило, аналіз даних у цих статтях демонструє занадто позитивну динаміку адаптації біженців, а метод відсіювання респондентів є досить заплутаним.

Список джерел та літератури References

- АПАК, Н., 2022, Adaptation and future expectations of Syrian refugees living in Mardin: Comparison between 2014 and 2022, Ictimaiyat Journal of Social Sciences, Special Issue on Migration and Refugees. [Online] 252-268. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2182857> [In English].
- SHAFAK-AYVAZOGLU, A., KUNUROGLU, F., YAGMUR, K., 2021, Psychological and socio-cultural adaptation of Syrian refugees in Turkey, International Journal of Intercultural Relations, 80, 99–111. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.11.003> [In English].
- COLIC-PEISKER, V., 2003, Bosnian refugees in Australia: identity, community and labour market integration. [Online]. Available from: <https://www.unhcr.org/3fb4f8a64.pdf> [In English].
- GIESING, Y., PANCHENKO, T., POUTVAARA, P., 2022, Adaptation and Intergration Strategies of Refegees from Ukraine in Germany. München. [In English].
- KURT, G., ILKKURSUN, Z., JAVANBAKHT, A., UYGUN, E., KARAOGLAN-KAHILOGULLARI, A., ACARTURK, C., 2021, The psychological impacts of COVID-19 related stressors on Syrian refugees in Turkey: The role of resource loss, discrimination, and social support, International Journal of Intercultural Relations, 85, 130–140. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.09.009>. [In English].
- HERMANOVA, M., ANDRLE, J., 2022, Integration at first hand: reception, adaptation and integration in the Czech Republic from the perspective of refugees themselves. Prague: People in Need. [Online]. Available from: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/niem/integration_at_first_hand_reception_adaptation_and_integration_in_the_czech_republic_from_the_perspective_of_refugees_themselves [In English].
- OWENS-MANLEY, J., COUGHLAN, R., 2000, Adaptation of refugees during cross-cultural transitions: Bosnian refugees in upstate New York. [Online]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/251732652_Adaptation_of_refugees_during_cross-cultural_transitions_Bosnian_refugees_in_upstate_New_York [In English].
- PALMER, J. R. B., 2018, Patterns of Settlement Following Forced Migration: The Case of Bosnians in the United States. [Online]. Available from: https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/34262/GRITIM_WP_35_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y [In English].
- PANCHENKO, T., 2022, Anpassungsstrategien der Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland – Ergebnisse einer qualitativen Studie. ifo Schnelldienst, 75, 11, 58–62. [In German].
- POUTVAARA, P., PANCHENKO, T., 2022, Adaptation and Integration Strategies of Refugees from Ukraine in Germany: Between Work and Social Help. [Online]. Available from: <https://www.ifo.de/en/project/2022-05-01/adaptation-and-integration-strategies-refugees-ukraine-germany-between-work-and> [In English].
- RAOUF, K., REDA, B., 2022, Economic Adaptation of Refugees in Algeria: A Comparative Study of Syrian and Malian Emigrants'. Dirasat: Human and Social Sciences. [Online] 49(4), 354–361. Available from: <https://doi.org/10.35516/hum.v49i4.2086> [In English].

Досвід дослідження адаптації біженців у зарубіжній літературі

Сьогодні проблема вимушеної міграції через воєнні конфлікти стає досить популярною серед зарубіжних дослідників. Вивченням цих процесів займаються багато науковців, фахівців та представників різних наукових шкіл та напрямків. Тема боснійських мігрантів стала актуальною на початку 2000-х років. Адаптаційні проблеми сирійських біженців почали активно висвітлювати від 2011 р. Нині тема українських біженців усе ще актуальна. Дослідники почали її досліджувати практично одразу після російського широкомасштабного вторгнення в Україну. Метою статті є аналіз досвіду дослідження проблем адаптації біженців на сторінках різних зарубіжних наукових видань. У статті особливу увагу приділено висвітленню їх підходів і методів, виділенню нестандартних рішень та аналізу недоліків у дослідженні адаптаційних процесів біженців у всій багатоаспектності цього сучасного світового явища. Найбільшою актуальністю серед зарубіжних дослідників користуються теми з інтеграції та адаптації вимушених мігрантів, які тікають від військових конфліктів. Традиційно дослідники використовують найбільш розповсюджений метод якісних та/або кількісних досліджень за допомогою структурованих або напівструктурованих інтерв'ю, анкет, онлайн опитувань. Великою популярністю серед них користується «метод сніжної кулі». Досить часто використовуються у зарубіжних дослідженнях методи кодування та захисту інфор-

мації, отриманої від біженців. Актуальними напрямками досліджень є дослідження біженців різного походження у окремо взятій країні та вивчення досвіду біженців за різні роки. Виявлено низку недоліків, притаманних цим динамічним зарубіжним дослідженням. Їх детальний аналіз може допомогти покращити дослідження адаптації біженців у майбутньому.

Ключові слова: історіографія, адаптація, біженці, якісні дослідження, методологія.

Mariia Kazmyrchuk, Doctor of Historical Sciences, Professor, Researcher of the Department of Ethnology the Comenius University in Bratislava, Slovak Republic.

Марія Казьмирчук, доктор історичних наук, професор, дослідник кафедри етнології, філософського факультету Університету Коменського в Братиславі, Словацька Республіка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>

Researcher ID: AAR-9307-2020

Received: 19.02.2023

Advance Access Published: March, 2023